

УДК 343.1

*О. М. Фесенко**аспірант кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ВНЕСЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ПРИМУШУВАННЯ ДО ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДО ЄДИНОГО РЕЄСТРУ ДОСУДОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

Актуальність теми. Початок кримінального провадження після отримання інформації про ознаки примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань має певні особливості, що зумовлені такими чинниками: по-перше, ознаки можуть бути виявлені в результаті отримання офіційної заяви, а можуть бути виявлені в результаті діяльності оперативних підрозділів; по-друге, можуть бути виявлені ознаки злочину, що готується (встановлена особа, яка готується до вчинення злочину), а можуть бути виявлені ознаки злочину, що вчинений раніше або вчиняється в даний час (встановлена особа, яка вчиняє або вчинила злочин); по-третє, в разі вчинення примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань особа може знати або не знати як безпосереднього виконавця, так і замовника (організатора) злочину. Всі ці чинники зумовлюють особливості початку досудового розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Основний зміст. Слід зазначити, що чинний КПК України [1] суттєво змінив як порядок початку досудового розслідування, так і організацію першочергових слідчих дій після отримання інформації про злочин. КПК України 1960 р. [2] передбачав як стадію кримінального процесу порушення кримінальної справи, під час якої проводилась перевірка отриманої інформації про факти примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань шляхом проведення оперативно-розшукових заходів, а кримінальна справа порушувалась та, відповідно, починалось її розслідування в разі наявності обґрунтованого приводу та достатньої підстави для її порушення. З моменту реєстрації інформації (у будь-якому вигляді) у слідчого було три (максимум 10) доби для проведення попередньої перевірки. Якщо злочин був виявлений оперативним підрозділом і вже було проведено низку оперативно-розшукових заходів, то цей термін використовувався слідчим для оцінки зібраних матеріалів і прийняття рішення про порушення кримінальної справи. У випадку, коли інформація про факт примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань отримувалась від потерпілого, свідків тощо, тобто офіційним гласним шляхом, то оперативні підрозділи самі проводили (у той же термін) до-

слідчу перевірку, яка могла включати низку оперативно-розшукових заходів. Оскільки виявлення ознак досліджуваного злочину здебільшого залежить від характеру майнового конфлікту, то хоч первинна інформація може бути отримана з різних джерел, але практично без звернення (допомоги) потерпілого (або його близьких у разі викрадення особи) фіксація злочинних дій неможлива. Слідчий або оперативний працівник повинен здійснити такі дії: переконатись, що потерпілий справді був примушений до виконання цивільно-правових зобов'язань у супереччю своїй волі чи на неприйнятних для нього умовах; встановити вірогідність інформації, що отримана від заявника; встановити відсутність об'єктивних підстав для завідомо неправдивої заяви [5, с. 221]. Для цього, окрім опитувань та інших офіційних дій, здійснюються відповідні оперативно-розшукові заходи. Окрім заяви, в матеріалах попередньої перевірки, як правило, міститься низка документів, що обґрунтовують наявність саме факту вчинення примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань: угоди та додатки до них, платіжні і транспортні документи, ділова переписка. Тому потрібно не тільки опитати заявника або очевидців, а й ознайомитись зі змістом документів, що, можливо, склались із застосуванням погроз або інших методів примусу.

Нині, відповідно до ст. 214 КПК України [1], слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ними з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язані внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (надалі – ЄРДР) та розпочати розслідування. Так само, відповідно до внесених змін у Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», ст. 6 «Підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності» [7] проголошує, що: «Підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності є: наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про: злочини, що готуються; осіб, які готують вчинення злочину; осіб, які переховуються від органів

досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання». Отже, якщо оперативні працівники виявляють ознаки вже вчиненого (або такого, що вчиняється) примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, вони не мають права вживати оперативно-розшукових заходів щодо перевірки такої інформації. Більш того, у ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» («Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність») [7] зазначено: «Підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані: у разі, якщо ознаки злочину виявлені під час проведення оперативно-розшукових заходів, що тривають і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, повідомити відповідний орган досудового розслідування та прокурора про виявлення ознак злочину, закінчити проведення оперативно-розшукового заходу, після чого направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, до відповідного органу досудового розслідування». Аналізуючи зазначені зміни, можна стверджувати, що у разі виявлення ознак примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань на етапі підготовки до вчинення злочину подальше досудове розслідування більш ефективне, ніж у разі звернення особи вже після виконання (невиконання) цивільно-правового зобов'язання під примусом. Суттєвою проблемою при цьому є те, що чинний КПК України не містить чіткого переліку підстав для початку кримінального провадження (на відміну від Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК України 1962 р.). Науковці зазначають, що словосполучення, які використовуються під час визначення підстави для початку досудового розслідування, «виявлення ознак кримінального правопорушення», «обставини, що можуть свідчити про кримінальне правопорушення», «заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення» мають неідентичне кримінально-правове значення і потребують різного рівня обґрунтованості отриманих даних [8, с. 460].

Слідчий не має у своєму арсеналі оперативних можливостей і доручає проведення низки слідчих (розшукових) дій (зокрема й НСРД) оперативним працівникам, які на час виконання доручення мають повноваження слідчого (ст. 40 КПК України). Оперативні підрозділи, навпаки, мають низку засобів для проведення попередньої перевірки і їхні дії законодавчо забезпечені наявністю підстав, які можуть міститись у заявах, повідомленнях громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, у письмових доручен-

нях і постановках слідчого, вказівках прокурора, ухвалах слідчого судді, суду, матеріалах правоохоронних органів» (ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [7]. Водночас оперативні підрозділи здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, під час виконання доручень слідчого, прокурора. Співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого, але не має права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні з власної ініціативи або звертатись із клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (ст. 41 КПК України «Оперативні підрозділи» [1]). Такий підхід законодавця значно обмежує активність оперативних підрозділів на початковому етапі досудового розслідування і визначає керівну роль слідчого. Крім того, за відсутністю стадії дослідчої перевірки слідчому необхідно майже одразу з'ясувати обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, а також надати його попередню правову кваліфікацію відповідно до КПК України [3, с. 84].

Одним з основних завдань кримінального провадження є швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень. Науковці відзначають, що не повною мірою враховано особливості процесуальної діяльності окремих службових осіб щодо початку досудового розслідування в разі виявлення ознак кримінального правопорушення, що викликає суттєві складності у практичній діяльності з їх розслідування.

Таким чином, відповідно до ст. 214 КПК України [1] з моменту отримання інформації про вчинення злочину і до моменту внесення відомостей до ЄРДР (24 години) виникають певні ситуації, у кожній з яких слідчий та оперативний працівник вирішують низку завдань (визначених нами для кожної із ситуацій), спрямовуючи свої зусилля на встановлення певних обставин.

З урахуванням зазначеного, вважаємо за доцільне розглянути дії слідчого та інших уповноважених осіб з моменту отримання інформації про примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань та підстави схвалення рішення про внесення цих відомостей до ЄРДР, адже визначення наявності події та складу кримінального правопорушення до початку досудового розслідування заощаджує час і підвищує ефективність діяльності слідчого, сприяє зменшенню обсягу роботи, що пов'язана із закриттям кримінальних проваджень [3, с. 85].

Усі зазначені вище тенденції, чинники та законодавчі обмеження суттєво впливають на ситуацію початку досудового розслідування. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України досудове розслідування – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про

кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності [1]. Але зміст кримінального провадження, перелік слідчих (розшукових) дій, тактика їх проведення залежить від ситуації, яка складається в разі підтвердження первинної інформації про ознаки примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. Ці ситуації неможливо позиціонувати як слідчі, оскільки кримінальне провадження ще не почалося. Чітке обґрунтування певної ситуації зумовлює необхідність підтвердження достовірності первинної інформації, тому є суттєва відмінність залежно від етапу вчинення злочину. Наприклад, якщо до потерпілого не застосовані насильницькі дії, а первинна інформація містить тільки заяву про виголошення вимоги, то важливого значення набуває визначення можливості зафіксувати (в подальшому) факти (обставини), які свідчать про вчинення саме примушування до виконання (невиконання) цивільно-правових зобов'язань, оскільки, наприклад, відсутність можливості зафіксувати факт наявності зобов'язань (до невиконання яких примушується особа) зумовлює кваліфікацію дій злочинця як вимагання, і, навпаки, в разі наявності, наприклад, цивільного позову (або можливості подання такого) цим же діям у випадку визнання цивільного зобов'язання дійсним і до винесення судом рішення неможливо буде здійснити кваліфікацію.

Ситуація також залежить від первинної інформації, яку отримав слідчий від заявника чи оперативних працівників про факти вчинення злочину. Як правило, отримане від оперативних підрозділів повідомлення містить більше інформації про злочин, ніж повідомлення заявника [4, с. 3–9]. Це пов'язано з тим, що оперативні підрозділи отримують інформацію у процесі оперативно-розшукової діяльності й, маючи спеціальну юридичну освіту, акцентують увагу на формальних ознаках злочину, що дозволяє витратити значно менше часу для їх перевірки та підвищує ефективність розслідування цього злочину [6, с. 109–115].

Звісно, ситуації, що виникають під час виявлення ознак злочину, відрізняються від слідчих ситуацій, що складаються на початковому етапі розслідування, оскільки вони формуються з великою часткою неочевидності. Багатофакторний склад ситуацій, значне число об'єктивних і суб'єктивних чинників, які впливають на зміст і характер цих чинників, у своїх сполученнях утворюють велику кількість варіантів, що відрізняються один від одного.

Отже, підсумовуючи зазначене вище та враховуючи аналіз наукових розробок, методичних

рекомедацій, результатів вивчення матеріалів кримінальних проваджень та опитування слідчих й оперативних працівників поліції, можна зробити висновок, що способи примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань досить стереотипні і, як наслідок, процес фіксації злочинних дій в основному схожий, повторюється і характеризується типовістю ситуацій. Тобто повторюваність ситуацій багато в чому пояснюється як виявом типовості у криміналістичних властивостях злочинів (способі, слідах злочину, типах правопорушників, їх окремих особистісних рисах і поведінці тощо), так і є результатом вияву інших чинників, наприклад, залежності дій слідчих та оперативних працівників від нормативно врегульованих процесів фіксації доказів, а також від соціальних, економічних та інших факторів, загальних для певного регіону, середовища, сфери людської діяльності тощо.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К. : Право, 1998. – 158 с.
3. Козицька О.Г. Розслідування викрадень мобільних телефонів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.Г. Козицька. – К., 2015. – 258 с.
4. Лисиченко В.К. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике / В.К. Лисиченко, О.В. Батюк // Криминалистика и судебная экспертиза. – К. : Вища шк., 1998. – Вып. 36. – С. 3–9.
5. Лунеев В.В. География организованной преступности и коррупции в России (1997–1999 гг.) / В.В. Лунеев // Государство и право. – 2000. – № 11. – С. 23–34.
6. Образцов В.А. Понятие и криминалистическое значение следственной ситуации / В.А. Образцов, В.Г. Танасевич // Советское государство и право. – 1979. – № 8. – С. 109–115.
7. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України № 2135-ХІІ від 18.02.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
8. Шумило М. Оперативно-розшукові заходи у структурі досудового розслідування в проєкті КПК України (проблеми унормування і правозастосування) / М. Шумило // Право України. – 2012. – № 3–4. – С. 452–462.

Анотація

Фесенко О. М. Особливості внесення відомостей про примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань до Єдиного реєстру досудових розслідувань. – Стаття.

Стаття розглядає особливості внесення відомостей про примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань до Єдиного реєстру досудових розслідувань, процесуальну діяльність окремих службових осіб щодо початку досудового розслідування в разі виявлення ознак цього виду злочину.

Ключові слова: Єдиний реєстр досудових розслідувань, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, тактика процесуального дій, досудове розслідування, кримінальне провадження.

Аннотация

Фесенко А. Н. Особенности внесения сведений о принуждении к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств в Единый реестр досудебных расследований. – Статья.

Статья рассматривает особенности внесения сведений о принуждении к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств в Единый реестр досудебных расследований, процессуальную деятельность отдельных должностных лиц относительно начала досудебного расследования в случае выявления признаков данного вида преступления.

Ключевые слова: Единый реестр досудебных расследований, принуждение к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств, тактика процессуальных действий, досудебное расследование, уголовное производство.

Summary

Fesenko O. M. Features of entering data on coercion to meet or neglect civil obligations to the Unified register of pre-judicial investigations. – Article.

The article considers features of making information about the enforcement or the failure of civil liabilities to the Unified register of pre-judicial investigation, procedural activity of the individual officers relative to the start of pre-judicial investigation in case of revealing of signs of this type of crime.

Key words: Unified register of pre-judicial investigations, coercion to meet or neglect civil obligations, tactics proceedings, pre-judicial investigation, criminal proceedings.